

ESNEKLİK ve EMEK: EMEĞİN METALAŞMASI ve META-DIŞILAŞTIRILMASI BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME*

Dr. Hasan Bakır

ORCID: 0000-0002-8284-6643

Öz

Emek piyasalarının esnekleştirilmesi ile piyasa mekanizmasının işler hale geleceği söylemi neo-liberalizmin egemen olduğu dönemde popüler olmuş, yaşanan her olumsuzluğa çare olarak sunulmuştur. Diğer taraftan ise, her ne kadar neo-liberalizmin hâkimiyetinden bahsedilse de ülkelerin bu hâkimiyet sürecini tam olarak benimsemedikleri ve bu sürece tepki gösterdikleri gözlenmiştir. Bu bağlamda ülkelerin dâhil oldukları farklı refah rejimlerinin ortaya çıkışı oldukça önemlidir. Esping-Andersen bu farklılıkları refah devletlerinin emeği meta olmaktan çıkararak yapısı ile ilişkilendirmiştir. Ancak yaşanan küresel kriz ile birlikte emeğin yeniden metalaşması tartışması gündeme getirilmiştir; çünkü işçilerin haklarını kısıtlayan neo-liberal politikalar çözüm önerisi olarak ülkelerin önlerine tekrar konulmuştur. Emek piyasalarında yaşanan metalaşma, meta-dışlaştırma ve yeniden metalaşma süreçlerinin analizi ve küresel kriz sonrası yaşanan gelişmelerin değerlendirilmesi bu çalışmanın temel amacı olmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Neo-liberalizm, Emek, Meta-dışlaştırma, Emek Piyasası, Refah Devleti

Flexibility and Labour: An Analysis on Commodification and Decommodification of Labour

Abstract

The statement that the market mechanism would work perfectly through increased flexibility in labour markets became popular in the period of neoliberal hegemony, and was presented as a remedy for all problems. On the other hand, it has been seen that countries have not completely accepted this hegemony and have reacted to this process in spite of the neoliberal hegemony discourse. In this context, the emergence of countries with different types of welfare regimes is rather important. Esping-Andersen indicated that these differences were associated with the decommodification of labour which was the central characteristic of welfare states. However, discussions over commodification of labour have re-emerged with the recent financial crisis; because neo-liberal policy recommendations which restrict labour rights have been offered again to countries for solving their problems. This study aims to analyze processes of commodification, decommodification and recommodification in labour markets and evaluate today's developments from this perspective.

Keywords: Neo-liberalism, Labour, Decommodification, Labour Market, Welfare State

---

* Makale geliş tarihi: 21.12.2016
Makale kabul tarihi: 23.01.2017

Esneklik ve Emek: Emeğin Metalaşması ve Meta-dışlaştırılması Bağlamında Bir Değerlendirme

Giriş

16. yüzyıldan itibaren insanın yaşamını sürdürmesi herhangi bir piyasa malı olarak görülen emeğin satılmasına bağlanmış, bu emeğin değeri de insanın değeri ile eş tutulmuştur. Kapitalizm, kendine özgü bu yeni değerler sistemi ile kendisinden önceki toplumlardan uzaklaşmıştır. Benimsenen yeni yaklaşım da *çalışmaya ekmek yok* şeklinde ifade edilmiştir (Buğra ve Keyder, 2012: 7).

Amin (2016: 32), kapitalizmi, “İnsanı iş gücüne, çalışma gücüne sahip bir yaratığa indirgedi ve ona bir mal muamelesi yaptı” şeklinde tanımlamıştır. Buğra (2011: 10) da kapitalizmi “özgür emeği”, yani yaşayabilmek için emeğini satmak zorunda olan mülksüz insanı, bir sözleşme ilişkisi çerçevesinde çalıştırmaya dayanan ve değerler sisteminin merkezine temel değer olarak çalışmayı koyan bir toplum düzeni” olarak ifade etmiştir. Polanyi ise, “Özgür emek piyasasının ekonomik yararları, onun yol açtığı sosyal yıkımı karşılayamıyorlardı.” şeklindeki ifadesi ile piyasanın işlemeden kaynaklanan aksaklıklardan emeği koruyacak düzenlemelerin gerekliliğini vurgulamıştır (Polanyi, 2011: 125).

Bu bağlamda 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan bu yeni değerler sisteminde özgürleşen emeğin hem piyasa malı olması hem de özgürlüğün artışı ile birlikte gözlenen yoksullaşma tartışması gündemdeki yerini korumuştur. Bu noktada bu kesime yönelik yapılacak yardımlar üzerinden bir tartışma gelişmiştir. Nitekim refah devletleri aracılığı ile kurumsal bir düzende gerçekleştirilen bu yardımlar altın çağını ikinci dünya savaşı sonrasında yaşamışlardır. Bu dönem refah devletlerinin popüler olduğu bir dönem olarak da tabir edilmektedir. Bu dönemi emeğin yeniden üretim alanları itibarıyla meta olmaktan çıktığı diğer bir ifadeyle piyasa tahakkümünden kurtarılmaya çalışıldığı bir dönem olarak da ifade etmek mümkündür (Özdemir, 2007: 177-181; Buğra ve Keyder, 2013: 11).

1945 sonrası dönemde refah devletlerinin, geçirdiği yirmi altı yılın ardından bir krizle karşı karşıya kaldığı sıkça ifade edilmiştir. Artık eğitimin bedava, sağlık harcamalarının çoğunun devlet tarafından karşılanması ve

işsizlere yönelik sigorta ödemeleri tartışmalı hale gelmiş yani ekonomi esneklik kriteri bağlamında şekillenmiştir. Ancak refah devletinin harcamalarına yönelik gerçekleştirilen bu kısma işlemi ve esneklik kriterinin ekonomide hâkim olması bireylerin karşı karşıya kaldıkları risklerin de artmasına yol açmıştır. Örneğin, emek piyasalarındaki esneklik kavramı ile birlikte artık işsizlik oranları ve işsiz kalma süreleri yükselmekte ve bireylerin emekli maaşlarına yaptıkları katkılar azalmaktadır. Diğer taraftan, esnek emek piyasası ile birlikte bireylerin işlerinde ömür boyu çalışma ihtimallerinin de ortadan kalktığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla yaşanan bu istihdam güvencesizleşmesi beraberinde sürekli iş bulamayan yani sürekli yoksulluk çekecek bir kesimin oluşmasına yol açmıştır (Buğra ve Keyder, 2013: 7-8). Piketty (2014: 102), 1940'ların sonundan 1970'lerin sonuna kadar büyümenin hız kazandığı *otuz altın yıl* döneminin artık eskide kaldığını ifade etmiş ve 1980'lerden günümüze de düşük büyüme sürecinin devam ettiğinin altını çizmiştir. Nitekim yaşanan bu düşük büyüme yıllarını da *otuz perişan yıl* olarak belirtmiştir.

Bu doğrultuda refah devletlerinin emegın metalaşmasını ne ölçüde engellediği 1970'li yıllar sonrasında daha net anlaşılmıştır. Çünkü bu dönemde refah devletine yönelik yapılan fikri saldırılar uygulamada da karşılığını bulmuş, sosyal yardımlar olabildiğince kısılarak, insanın geçimi de ücretli emek ilişkisine indirgenmiştir. Neo-liberalizm olarak adlandırılan bu dönemde çalışma hayatını düzenleyen koruyucu mevzuatların ortadan kalktığı, sağlık ve eğitimin özelleştirildiği ve emeklilik sistemlerinin tasarrufları artırma amacıyla yeniden yapılandırıldığı gözlenmiştir. Dolayısıyla bu kapitalist dönemde emegın metalaşmasının önündeki engellerin de bir bir ortadan kalktığına tanık olunmuştur (Buğra ve Keyder, 2013: 11-12). Standing, küreselleşmenin neo-liberal dönemde düzenlemelerin var olduğunu ancak bu düzenlemelerin rekabetin önündeki engelleri kaldıran düzenlemeler olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla bu dönemde, *metalaşma, hayatın her alına nüfuz etmiş durumdadır.* (Standing, 2015: 52).

Neo-liberalizm ile birlikte refah devletinin yerinin piyasa tarafından doldurulması hedeflenmiştir. Nitekim esnek kapitalizm olarak adlandırılan bu dönemde sosyal yardımlar azalmakta, tam zamanlı ve düzenli işler ise artık tarih olmaktadır. Emegın metalaşmasının önündeki engellerin kaldırıldığı bu süreçte emek piyasaları kurumlarına da iyi gözle bakıldığını söylemek mümkün olmamaktadır. Emek piyasasında bu kurumların kalkması ile artık emegın diğer mallardan bir farkı kalmamakta değeri piyasada belirlenmekte ve piyasada alınıp satılmaktadır.

Her ne kadar neo-liberalizmin hâkimiyetinden bahsedilse de emek piyasalarında kurumsal düzenlemelerin var olduğu ve sosyal yardımların devam ettiği görülmüştür. Nitekim emek piyasaları düzenlemelerinin, farklılıkların oluşmasında belirleyici olduğu noktasından hareketle ülkelere özgü farklı refah

rejimlerinin ortaya çıkışı bunun en önemli kanıtı olmuştur. Nitekim Esping-Andersen'in ortaya koyduğu farklı refah kapitalizmleri bu açıdan oldukça önemlidir. Yine Hall ve Soskice'nin (2001) kapitalizmin çeşitleri literatürünü bu bağlamda değerlendirmek mümkündür¹. Diğer taraftan, 2008 yılında yaşanan küresel kriz ve neo-liberal politikaların krize çözüm önerisi olarak ortaya konması, refah devletlerinin yaşanan olumsuzlukların sebebi olduğu tartışmasını tekrardan yükseltmiştir. Bu bağlamda bu çalışma emeği bir meta olarak gören ve emek piyasalarının esnekleştirilmesini savunana neo-liberal yaklaşım ile bunun karşısında emeği meta olmaktan çıkaracak refah devletinin meta-dışlaştırma süreci arasındaki mücadeleyi ele alarak küresel kriz sonrası yaşanan gelişmeleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın ikinci bölümünde neo-liberalizmin yükselişi ve esneklik kavramı ile olan ilişkisi emek piyasaları bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, emeğin meta olma süreci ve bunun karşısında yer alan yaklaşımlar ele alınmıştır. Emeğin meta olmaktan çıkma sürecinde refah devletinin önemi ise çalışmanın dördüncü bölümünde incelenmiştir. Çalışmanın beşinci bölümünde ise, küresel kriz süreci ve refah devleti geleneğinin krizin sorumlusu olduğu tartışması ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlar ise sonuç kısmında tartışılmıştır.

1. Neo-liberalizm, Esneklik ve Emek Piyasaları

İdeolojik olarak liberalizm, 19. yüzyılın sonlarına doğru sosyal reform taleplerin artması ile irtifa kaybetmeye başlamıştır. Bu süreçte örgütlü çalışan sınıfların etkisi artmış ve toplumda sosyal problemlere yönelik ilgi yükselmiştir. Nitekim dönemin baskın ekonomik akımı bu sosyal reform taleplerini piyasa önceliğini göze alarak reddetmemiş ancak bu reformları da piyasa başarısızlığının azaltılması ile sınırlamıştır² (Clarke, 2005: 58).

20. yüzyılın ilk yarısında ise bu küçük reform süreci yerini Keynesyen refah devletine bırakmıştır. Bu süreç ile birlikte yeniden dağıtımaya yönelik olarak maliye politikaları, piyasa başarısızlıklarına çare olarak da regülasyon politikaları gündeme gelmiştir (Clarke, 2005: 58). Nitekim İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki 25 yıllık süreçte Keynesyen akım ekonomik aktivitelerin

1 Bu noktada Standing (2015: 57) bu sınıflandırmaya eleştirisini, “Yıllar boyunca akademik dergiler ‘kapitalizmin ulusal çeşitleri’ üzerine yazılmış makalelerle doluydu. Şimdi ise bu dergiler tek bir küresel melezde birleşiyorlar... Almanya’daki paydaş modelden ziyade Anglo-Sakson modeline daha yakın duruyorlar.” şeklinde ifade etmiştir.

2 Bu gelişme piyasa ekonomisinin liberal idealinin gerçekleşmediğini gözlemek açısından önemlidir (Clarke, 2005: 58).

anlaşılmasında hâkim paradigma olmuştur. 1970'li yılların ortalarına gelindiğinde ise süreç tersine dönmüş; Keynesyen görüşün yerini neo-liberalizmin aldığı görülmüştür (Palley, 2005: 21). Artık geçmişin geleneksel, tam zamanlı ve sosyal koruma sunan istihdam biçiminden, geçici, yarı zamanlı ve süreli kontratlara dayanan bir istihdam biçimine geçilmiştir. Bu tip istihdam biçimin en yaygın kullanıldığı hizmet sektörünün de ekonomideki ağırlığının artması yaşanan gelişmeleri desteklemesi açısından önemlidir (Kleinman, 2013: 176). Dolayısıyla, 1980'lerin başında Keynesyen politikaların başarısız olması³ piyasanın gücünü öne çıkaran geleneksel liberal düşüncenin tekrar ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu tekrar ortaya çıkma neo-liberalizm olarak adlandırılmakta ve Keynesyen refah devletinin girdiği kriz sürecine çare olarak ortaya konmaktadır⁴ (Clarke, 2005: 58).

Neo-liberalizm gerek bir üretim yöntemi olmadığından gerekse küreselleşme ve emperyalizm gibi süreçlerden ayrılamayacağından dolayı ayrı pür bir teorik tanım yapmak mümkün olmamaktadır. Nitekim tarihsel analizlerine bakıldığında neo-liberalizm, Adam Smith, neo-klasik iktisat, Avusturya Okulunun Keynesyen politikalar ve Sovyet sosyalizmi eleştirisi ve monetarizmin bir karışımı olarak ifade edilmektedir (Saad-Filho ve Johnston, 2005: 2).

Neo-liberalizmin bilinen en önemli özelliği devlet gücünü piyasanın etkinliğini sağlamada kullanmasıdır Aynı süreç uluslararası alanda küreselleşme ile birlikte sağlanmaktadır. Ayrıca neo-liberalizm, kapitalizmin belirli bir organizasyonu olarak görülmekte yani sermayenin yanında yer alırken, emek gücünün ise karşısında durmaktadır. Bu doğrultuda neo-liberalizm, işçi sınıfını disipline etmeye yönelik olarak mali ve parasal sınırlamalar koymakta, sosyal haklara çeşitli kısıtlamalar getirmekte bunu da anti-enflasyonist süreç ve üretimi arttırıcı politikalar bahanesinin arkasına sığınarak yapmaktadır (Saad-Filho ve Johnston, 2005: 3-4). Ancak uygulanan

---

3 İkinci dünya savaşı sonrası düzenin yıkılması yani altın çağın sonlanması ile birlikte neo-liberalizmin yükselişi başlamıştır. Nitekim bu süreçte büyüme hızı yavaşlamış, Bretton Woods sistemi yıkılmış, Sovyet Bloğunda erime başlamış ve ödemeler dengesi krizleri yaşanmıştır (Saad-Filho ve Johnston, 2005: 2).

4 Bu süreçte neo-liberalizmin elde ettiği gücün, ideolojik cazibesine borçlu olduğu söylenmiştir. Ancak neo-liberalizmin sadece ideoloji olmadığı, modern liberal iktisadın bilimsel temellerine de dayandığı özellikle vurgulanmıştır. Bu bağlamda modern liberal iktisat gerek piyasa gerekse piyasa aktörleri ile ilgili varsayımları doğrultusunda, 19. yüzyıldaki öncüllerinden daha az dogmatik olmamakta dolayısıyla neo-liberalizme yönelik ekonomistlerin eleştirileri de bu doğrultuda neo-liberal modelin dayandığı kısıtlayıcı ve gerçek dışı varsayımlara yönelik olmaktadır (Clarke, 2005: 58).

anti-enflasyonist politikalar ve kamu harcamalarında kısıntıya gidilmesi işsizlik oranlarında artışlara yol açmış yani refah devletlerinin dayandığı tam istihdam anlayışını sekteye uğratmıştır⁵ (Kleinman, 2013: 177-178). Yine bu süreçte yoksulluk, işsizlik ve yaşanan periyodik krizlerin sebebi olarak da piyasa mekanizmasının çalışmasını engelleyen kurumlar ve düzenlemeler (işçi sendikaları, devlet ve tarihsel-kültürel kökenleri olan sosyal pratikler) suçlanmıştır⁶ (Shaikh, 2005: 41). Dolayısıyla ortaya çıkan sorunların kaynağı olarak piyasa mekanizmasının işlememesine vurgu yapılmış, piyasanın önündeki engellerin kaldırılması ile bütün olumsuzlukların giderileceği beklentisi sık sık vurgulanmıştır.

Bu bağlamda Buğra (2010: 13), piyasa fikrinin ekonomi ve sosyal ilişkilerimize sirayet ettiği dolayısıyla geçmişin hiyerarşi, katılık ve bürokrasi gibi kavramlarının yerini esneklik ve bağımsızlık gibi piyasaya uyan kavramların aldığını söylemektedir. Foucault da piyasa özgürlüğünü iktisadi alanla sınırlamamış, bunun devlet ve toplumun organizasyonun temeli olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla bu noktadan yola çıkarak yaşadığımız çağdaki neo-liberalizmi ve etkisini anlamamızın mümkün olabileceğini belirtmiştir. Mütevellioğlu ve Işık da benzer ifadelerle piyasa kurallarının artık sadece iktisadi değil devlet ve toplumu da biçimlendirdiği ve bu biçimlendirmenin sermaye lehine çalışan bir sistemin oluşmasını sağladığını vurgulamışlardır. Bu noktada yaşanan bu değişim ve dönüşümün etkilerini net bir şekilde incelemek için emek piyasalarının önemli bir gözlem alanı olduğunu da belirtmişlerdir. Nitekim toplumun geniş kesimini oluşturan işçi sınıflarının yaşanan bu neo-liberal çağda gerek gelir düzeyleri gerekse çalışma koşulları açısından geldikleri durum, mevcudu geçmişle kıyaslama şansını vermektedir (Mütevellioğlu ve Işık 2009: 162). Bu bağlamda Buğra ve Keyder (2013:7-8), İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan neo-liberal politikalar ve piyasa mantığının hâkim konuma gelmesi ile birlikte karşımıza bütün ekonomiyi içine alan esneklik kavramının çıktığını ve bu kavram ile ortaya çıkan yükün çalışanların sırtına bindirilmesinin amaçlandığını ifade etmektedirler.

Bu doğrultuda, 1980'lerde, emek piyasalarında işsizliğe çözüm doğrultusunda ortaya atılan esneklik kavramı günümüzde de güncelliğini

5 1980'ler ve 1990'lar refah devletlerinin temeli olan tam istihdam ilkesinden vazgeçilmeye başlandığı yıllardır. Nitekim her ne kadar farklı yapılarda olsalar da refah devletleri (Beveridgegil, muhafazakâr-korporatist ve sosyal demokrat gibi) çalışan bir toplum üzerine kuruluydu (Kleinman,2013: 177-178).

6 Nitekim işsizlik ve kamu borcu gibi sorunlar refah devletlerinin yerini piyasaya bıraktığı sürece zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan artan işsizlik ve refah harcamalarındaki kısıntı, sosyal dışlanma ve suç oranlarının artması gibi farklı sosyal sorunları da beraberinde getirmiştir (Kleinman,2013: 177-178).

korumaktadır. Bu kavram çerçevesinde asgari ücret, işsizlik sigortası ve iş güvenliğine ilişkin düzenlemeler sorgulanmakta, istihdam artışı için emek piyasalarının bu tip katılıklardan kurtulması yani esnekleştirilmesi önerilmektedir (Özşuca 2003: 1-2). Günümüzde de esneklik kavramı, üzerinde en çok tartışılan kavramlardan biridir. Bu kavramın gündemde olmasında kapitalizmin geldiği son nokta yani esnek kapitalizm süreci etkilidir. Esnek kapitalizm süreci ile altı çizilmek istenen dönüşüm ya da Richard Sennett'in ifadeleri ile yapılan eleştiriler, katı bürokrasiye ve rutine yöneliktir. Sennett bu durumu şöyle ifade etmektedir: “.....Zamanın oku kırıldı artık; sürekli olarak yeniden tasarlanan, rutine düşman olan ve kısa vadeye odaklı bir politik ekonomide hedefine varamaz oldu bu ok.”⁷ (Sennett, 2012: 99).

Bu bağlamda bu eleştirilerden emek piyasaları da payını almış, işçi kesiminden de bu değişime adapte olmaları istenmiştir. Yani artık işçilerden hareket kabiliyetlerini arttırmaları, risk almaları istenmektedir. Bu risk kültürünü modern zamanın özelliği ile birleştiren Sennett bu durumu: “.....Modern risk kültürünün garip yönü, hareketsizliğin başarısızlık olarak görülmesi, sabit kalmanın ölümle eş tutulmasıdır.” şeklinde ifade etmiştir (Sennett, 2012: 87). Bora ve Erdoğan (2015: 24) da yaşanan bu süreci, “esnek istihdamın, kalıcı işçileri neredeyse istisnaileştirdiğidir.” şeklinde ifade etmişler ve Taylorizm sonrası dönemin “süreklileşmiş geçici iş kültürü” inşa ettiğini vurgulamışlardır.

Yine bu dönemde “*uzun vade yok*” söylemi kısa süreli sözleşmeleri ve geçici işleri öne çıkardığından esneklik amacına hizmet etmekte ve günümüzün temel söylemlerinden biri olmaktadır. Bu söylem “.....Yeni kapitalizmin esnek ve kısa vadeli zaman anlayışı, kişinin işinden anlamlı bir anlatı ve dolayısıyla bir kariyer oluşturmasını engelliyor.” şeklinde ortaya konmuştur (Sennett, 2012: 123). Gorz da çalışmanın şeyleştirilmesi ve mesleklerin imhasını kapitalist akılcılaştırma ile ilişkilendirmiş ve bu durumu “Mesleklerin imhasıyla, işçi kültürü ile insanın yaptığı işten duyduğu gurur yok olmaya mahkûm olur.” şeklinde ifade etmiştir (Gorz, 2007: 79-80).

Keyder (2011: 227) 1970'lerin ortalarından itibaren işgücünün yapısında temel bir değişimin ortaya çıktığını belirtmiştir. Yaşanan bu değişimi “.....Bugün dünyada daha esnek bir istihdama doğru kayış var; artık işin gitgide düzensizleşmesi gibi bir olguyla karşı karşıyayız. Gelişmiş ülkeler olsun, geri kalmış ülkeler olsun, tüm dünyada koca bir enformel sektör boy atıyor.” ifadesi ile tanımlamıştır. Nitekim bu tanımlamayı yaparken geldiğimiz nokta ile

---

7 Sennett'in burada okun kırılmasından kastı, insanların artık çalışma ve sosyal hayatlarını kendilerinin organize edemediğidir. Artık çalışma zamanı ve bu zamanın kontrolü kişinin elinden alınmıştır (Buğra, 2010: 14).

geçmiş dönemi kıyaslamış ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan 25-30 yıllık periyot için "...bir an olayların akışına kapılarak oluşturduğumuz bir takım kuruntulardan ibaretmiş meğer..." ifadesini kullanmıştır⁸.

Nitekim neo-liberal politikaların egemen konuma geçmesi ile birlikte emeğin meta niteliğini sınırlandıran düzenlemelerin ortadan kalktığı dolayısıyla emeğin piyasa sürecinin himayesine girdiği ifade edilmiştir (Mütevellioglu ve İşık, 2009: 163) Yaşanan bu dönüşümü Sennett şöyle tanımlamaktadır:

".....Önce neo-liberal, Anglo-Amerikan rejiminde başlayan ve günümüzde giderek Ren modelindeki politik ekonomilere de yayılan, refah devletine yönelik saldırı, devlete bağımlı olan kişileri yardıma muhtaç insanlar olarak değil sosyal parazitler olarak gösteriyor. Sosyal güvenlik ağlarının ve haklarının yok edilmesi ise, politik ekonominin daha esnek olmasını sağlama ve parazitlerin toplumun daha dinamik üyelerini aşağıya çekmesini engelleme çabası olarak meşrulaştırılıyor..... "Sosyal parazitler" söylemi işyerinde disiplin sağlayıcı güçlü bir araç artık; her işçi başkasının emeğinin üzerine yatmadığını ispatlamaya çalışıyor." (Sennett, 2012: 141-142).

Görünen o ki piyasa mekanizmasının çalışması ile sorunların ortadan kalkacağına yönelik inanç Sennett'in da altını çizdiği sosyal yardım alanları sosyal parazitler olarak görece kadar ileri gitmiştir. Standing'in belirttiği gibi, ekonomik ve sosyal yapının ürettiği bu olumsuzluklara karşı çıkmak yerine olumsuzlukların etkilerini azaltmaya çalışan düzenlemelere karşı çıkılması *esneklik amentüsü* olmakta ve *insanlara esnekliğin düşmanının katılık olduğunu vaaz* etmektedir (Standing, 2015: 48-49). Her ne kadar bu yönde eleştiriler ve baskılar devam etse de emek piyasalarında kurumsal yapılanmaların ve sosyal yardımların diğer bir ifadeyle emeğin meta-dışlaştırma süreçlerinin de devam ettiği gözlenmektedir. Buradan hareketle, çalışmaya piyasacı yaklaşımın emeği bir meta olarak gören anlayışı ve bu anlayışının karşısında duran yaklaşımlar ele alınarak devam edilecektir.

2. Bir Meta Olarak Emek: Gerçek mi Ütopya mı?

18. yüzyıldan bu yana liberal kuramcılar ekonomide kendi kendine düzen mekanizmasının işlediğini ifade etmişler ve bu doğal düzenin var olduğu müddetçe devlet müdahalesini gereksiz ve zararlı bulmuşlardır. Devletin

8 Standing bu bağlamda yaşanan gelişmeleri proleterleşmeden prekaryalaşmaya geçiş şeklinde tanımlamıştır. Prekarya, precarious (güvencesiz) sıfatı ile proletaryat (proleterya) isminin birleşiminden oluşan yeni bir terimdir (Standing, 2015: 21, 36).

görevini ise bu düzeni ve düzene temel teşkil eden özgürlüklerin korunması şeklinde tanımlamışlardır. Liberal sav açısından bakıldığında müdahaleci devlet ise tersi bir konumda yani özgürlükleri yıkan bir devlet olmakta dolayısıyla kötü olarak tabir edilmektedir. Bu bağlamda “*iyi devlet*”i var etmek için “*kötü devlet*”i yıkmak gerekecektir (Rosanvallon, 2004: 54).

Adam Smith (2008: 485), kendi çıkarı peşinde koşan bireyin bu çabasının böyle bir niyeti olmasa da toplumun da menfaatine olduğunu belirtir. Kişisel çıkarı “.....görünmeyen bir el onu, hiç aklından geçmeyen bir amacı gütmeye iter.” şeklinde yaptığı bu vurgu ile, aslında bir doğal düzen savunusu yapmakta yani devletin ekonomiye müdahalesinin bu anlamda toplumun refahı açısından olumsuz etkilere yol açacağını anlatmaktadır⁹. Bu noktada Heilbroner, Adam Smith’in genel refahı arttıracaksa devlet müdahalesine *kayıtsız şartsız karşı* olmadığını ancak *devletin piyasa mekanizmasına burnunu sokması* halinde işlerin değişeceğini belirttiğini ifade etmiştir¹⁰ (Heilbroner, 2013: 49-52).

Öte yandan, Polanyi piyasaların, tarihin her döneminde var olduğu ancak piyasanın varlığının piyasa sisteminin var olacağı anlamına gelmeyeceği bunun sadece 19. yüzyıla özgü bir garabet olduğunu belirtmiştir (Buğra, 2011a: 19). Yine Polanyi, 19. Yüzyıl ekonomisinin bir *meta efsanesi* üzerine kurulduğunu, dolayısıyla emek ve toprak gibi meta olmayan faktörlerin bile piyasa aracılığı ile alınıp satıldığını yani bir değerinin olduğu belirtilmektedir (Polanyi, 2011: 192; Buğra, 2010: 10).

Dolayısıyla emeği bir mal gibi gören yani piyasa kurallarının geçerliliğini savunan liberal yaklaşımların karşısına piyasanın emeğin hapishanesi olduğu ve yaşamak için bir mal gibi davranılmaya zorlandığı

---

9 Liberal geleneğinin, fiyat mekanizmasının piyasayı temizleyeceği iddiaları emek piyasasında bu temizlenme işleminin fiyat mekanizması ile sağlanmadığı, benzer karakteristik özellikteki iki çalışanın benzer ücretler almadığı farklı ücretler aldığı tespitiyle eleştirilmiştir. Yine işsizlik oranlarındaki yüksek seyirde bu eleştirilere dahil edilmektedir. Bu gözlem emek piyasası özelinde piyasayı öne çıkaran ortodoks analizin yerine, çalışanların karakteristik özelliklerinin önemine vurgu yapan kurumsal analizlerin alması gerektiğini göstermesi açısından önemli olmaktadır (Dugger, 1981: 398-399).

10 Bu bağlamda Heilbroner, Smith’in herhangi bir sınıfın savunuculuğunu yapmadığını bütün bir ülkenin refahıyla ilgilendiğini belirtir. Yine Heilbroner, Smith’in bu süreçte sadece kişisel çıkarın değil rekabetin de düzenleyici bir unsur olarak oldukça önemli olduğunu bu sayede piyasa mekanizmasının işleyeceği tespitini aktarmıştır (Heilbroner, 2013: 49-52).

yaklaşımı ortaya konmuştur. Nitekim Marx¹¹, Polanyi ve Lindblom, emeğin bir mal olmadığını, onların yaşamak ve kendilerini yeniden üretmek zorunda olduklarını ve onların toplum içinde var olduklarını belirtmiştir (Esping-Andersen, 1990: 37).

Marx [1979](2014:167) bu bağlamda *Grundrisse* adlı eserinde “Varlığı emeğin toplumsal varlığına (satışına) bağlı olan piyasa bireyi, şüphesiz üretimini yaparken bu piyasa dinamiklerini hesaba katmak, bir başka deyimle emeğini, kendisi kadar toplumsal karşılık getirecek biçimde harcamak zorundadır. Yukarıda da değinildiği gibi, toplumsal ihtiyaçların karşılanması (arz-talep dengesi) bu zorunluluk sayesinde gerçekleşir. Yani Robinson’un ve feodal köylünün aksine, bireyin emeği bir toplumu üretme emeği olacaktır. Ancak bu emek piyasa düzeninde özgür ve kontrollü bir yaratıcılık olarak değil, emeğin ve onu harcayan bireyin kendisine tamamen yabancı bir güce boyun eğme olarak gözüktür; toplumu ve bireyin toplumsal gücünü yaratmaz, tersine, toplumun tüm emeklere yabancılaşmış “nesnel” gücüne uyduğu ölçüde bu gücü edinir: Bireyi aktifleştirmez, pasifleştirir. İşlevi, belli ön varsayımları yeniden üretmekle, onların gereklerine uymakla sınırlıdır: Onları kendinin yarattığını göremez.”

Yine Marx “.....yabancılaşmanın temelinin mübadele değeri kavramında, yani daha baştan toplumsal olarak belirlenmeyen üretimde olduğunu; toplumsal kimliğini mübadele değeri biçiminde kazanan emeğin zaten yabancılaşmış ve dolayısıyla toplumsal bir bütünlüğe ulaşmak için arz-talep-piyasa-para mekanizmalarını gerektiren bir emek olduğunu; emeği daha baştan toplumsal bir biçimde üretecek olan üretim örgütlenmesi gerçekleştiğinde ise zaten mübadele değerine dönüştürmek diye bir gereğin kalmayacağını gösterecektir. Sorun bir mübadele değerinin yerine bir başkasını koymak değil, mübadele değerinin temelinden yok edecek üretim örgütlenmesini gerçekleştirmektir.” (Marx, [1979] 2014: 167).

---

11 Marx’ın klasik iktisat anlayışına yönelik eleştirilerini de şu ifadelerinden anlamak mümkündür: “ Burjuva iktisadın kategorileri, böylesine saçma biçimlerden oluşmuştur. Bunlar, tarihsel olarak belirlenmiş belirli bir üretim tarzının, koşullarını ve ilişkilerini, yani meta üretimini, toplumsal geçerlik ile ifade eden düşünce biçimleridir. Metaların bütün gizemi ve emek ürünlerinin metalar biçimini aldığı anda çevresini saran büyü ve sihir, öteki üretim biçimlerine geçer geçmez, bu yüzden yok olur.” (Marx, [1867]2009: 86).

19. yuzyıl piyasacı anlayışını eleştiren Polanyi (2011: 35), *Buymuk Dönüşüm* adlı eserine “Ondokuzuncu yuzyıl uygarlığı çöktü.” cümlesi ile başlamıştır. Bu noktada Polanyi (2011: 36) “.....dengesini kendi sağlayan piyasa fikrinin düpedüz bir ütopya olduğu.” söylemi ve (2011: 120) “.....Piyasa mekanizmasının insanlar ve onların doğal çevresinin kaderinin, hatta satın alma gücünün miktarı ve kullanımının, tek yönlendiricisi olmasına izin vermek, toplumun çöküşüyle sonuçlanırdı.” şeklindeki ifadesi bu yuzyılın temel mantığına bir eleştiri getirmekteydi. Yine Polanyi, *Buymuk Dönüşüm*'de 20. yuzyılın temel özelliğinin, emegın meta haline gelmesine gerek sosyal amaçlı piyasa gerekse kendiliğinden hareketlerle bir karşı duruş gösterilmesi olarak tanımlamıştır. Bu noktada *çift yönlü hareket* olarak tanımladığı piyasanın genişlemesine karşılık onu denetim altına almak isteyen karşı hareketin eş anlı yükselişi emegın meta haline gelmesinin sınırlandırılması olarak ifade edilmektedir¹². Polanyi bu noktada karşıt hareketi *müdahaleciliğin ana işlevi* olarak tanımlamıştır (Mütevelliöğlü ve Işık, 2009: 163; Polanyi, 2011: 191-192). Polanyi bunu “.....Piyasa sürekli genişliyor, ama bu hareket aynı zamanda genişlemeyi belirli yönlerde kısıtlayan karşıt bir hareketle karşılanıyordu.” şeklinde ifade etmiştir (Polanyi, 2011: 191).

Polanyi, piyasa ekonomisinin sadece piyasa toplumunda iş göreceğini bu bağlamda piyasanın kendi hayali doğrultusunda bir toplum yaratmanın peşinde olduğunu belirtmektedir (Munck, 2005: 61). Hyman'da (2008), Polanyi'ye atıfta bulunarak, Batı Avrupa ülkelerinin piyasa ekonomileri olduğunu fakat piyasa toplumu olmadıklarını, piyasanın ekonomik aktivitelerin organizasyonunda bir araç olmakla beraber piyasanın politik önceliklere ağır basacak şekilde tahsis edilemeyeceğini ve piyasa aklının sosyal kimlikleri ve politik girişimleri bastıramayacağını belirtmiřtir¹³ (Hyman, 2008: 7). Bu doğrultuda emek piyasaları üzerinden Hyman (2005) emegın bir mal olmadığını, dolayısıyla emegın alınıp satılması açısından bir sınırlandırmaya tabi tutulması gerekliliğinden bahsetmiştir. Bu sınırlandırmanın da sosyal model içerisinde var olan koruyucu düzenlemeler (istihdam koruma yasası gibi) tarafından sağlandığı belirtilmiştir (Esping-Andersen, 1990; Hyman, 2005: 11).

Diğer taraftan, 20. Yuzyılın son çeyreğinden itibaren emegın meta niteliğini sınırlandıran düzenlemelerin neo-liberalizmin egemenliğini ilan

12 Çift yönlü hareket ile iki düzenleyici ilke kastedilmektedir. Bunlardan ilki ekonomik liberalizm ilkesidir. Diğeri ise sosyal koruma ilkesidir (Polanyi, 2011: 194).

13 Örneğin, 1950'li yıllarda Alman sosyal piyasa ekonomisi (social marktwirtschaft) bu görüş doğrultusunda geliştirilmiştir. Yine Avrupa Sosyal Modeli (European Social Model) fikri de Kıta Avrupası'nın bu özelliğini yansıtmaktadır (Hyman, 2008: 7).

etmesi ile birlikte bir kenara itildiği gözlenmiştir¹⁴ (Mütevellioglu ve Işık, 2009: 163). Artık klasik liberalizmin temel unsuru olan kendi kendini düzenleyen piyasa mekanizması günümüz neo-liberalizmin de temel söylemidir. Neo-liberalizm için piyasa, kaynakların etkin dağılımı açısından rasyonelliği temsil etmektedir. Bu bağlamda hükümet müdahaleleri istenmeyen durum olarak tasvir edilmektedir (Munck, 2005: 61).

Artık yaşanan sorunların çözümü piyasa mekanizmasında aranmış ve bu mekanizmayı bozacak her türlü müdahale kötü olarak adlandırılmıştır. Dönemin öne çıkan ismi ise klasik liberalizmin “Görünmez el” tezini modernleştiren ve akılcılaştıran Friedrich A. Hayek’tir (Gorz, 2007: 161). Hayek [1944] (2010: 94) “.....İktisatçıların müdafaa ettiği tez, ‘her şeyi bilen’ bir diktatöre ihtiyaç olmaksızın bu koordinasyonu mümkün kılan bir methoddur” şeklindeki söylemi ve [1944] (2010: 86) “.....fertlerin münferit gayretleri, malûmat nakleden gayri şahsî bir mekanizma sayesinde ahenkleşir: Bu mekanizmaya da ‘fiyat sistemi’ adını veriyoruz” ifadesi ile piyasa mekanizmasına verdiği önemi ortaya koymuştur¹⁵. Dolayısıyla bu tanımlamadan yola çıkarak piyasanın bütün alanlarda olduğu gibi emek piyasalarında da hâkim olacağı ve emeğin diğer mallar gibi bir meta olarak işlem göreceği ve fiyatının belirleneceği çıkarımını yapmak mümkündür. Bu bağlamda gelinen noktada Gorz (2007: 81), emekçi kitlesinin yönlendirici ütopyasının artık *emekçi iktidarı* olmadığını bunun yerine konan ütopyanın *emekçi olmaktan çıkma imkânı* olduğunu belirtmiştir.

Emeği bir mal olarak tasvir etmek ve piyasa sürecine dahil etmek hatalı sonuçların ortaya çıkmasına yol açacaktır. Çünkü onlar yaşamlarını devam ettirmekle hem kendilerini hem de içinde yaşadıkları toplumu devam ettirmektedirler. Dolayısıyla bir malın fiyatı makul bir seviyeye gelene kadar piyasaya çıkarmama gibi bir durum söz konusu olurken, emeği ise fiyatı makul seviyeye gelene kadar piyasadan uzak tutmak bu bağlamda mümkün olmamaktadır. Çünkü emeğin kendini geçindirmek ve temel ihtiyaçlarını karşılamak gibi bir derdi olmaktadır. Dolayısıyla burada emeğin yeniden üretim alanları itibarıyla meta olmaktan çıkarılması süreci söz konusudur. Bu noktada ortaya çıkan refah devleti yapılanmaları yaşanan bu sürece cevap sağlamaktadır. Nitekim refah devleti yapılaması ile birlikte bireyler ya da

14 “..... Sanat ve spor, eğitim ve sağlık ticarileşirken, sanatçı ve sporcu, öğretmen ve sağlık sektörü çalışanı da, geçimi piyasaya havale edilip arz ve talep koşullarına göre belirlenen metalaşmış emek haline geliyor.” (Buğra, 2010: 10).

15 Hayek, piyasa temelli toplumların bireysel özgürlükleri büyüteceğini savunmaktadır (Munck, 2005: 61). Stiglitz ise, piyasalarının gücünü kabul etmekle birlikte piyasaların ahlaki bir kimliği olmadığı için piyasaların nasıl yönetileceğine insanların karar vermesi gerektiğini ifade etmiştir (Stiglitz, 2015: 26)

aileler kabul edilebilir düzeyde piyasadan bağımsız olarak yaşam standartlarını karşılayabilmektedirler (Esping-Andersen, 1990: 37). Ancak her ne kadar neo-liberalizm sonrası refah devleti yapılanmalarının devam ettiği ve neo-liberal politikaların etkilerini sınırlamaya yınelik çaba harcandığı gözlemlense de 2008 sonrasında yaşanan gelişmeler neo-liberal politikaların kalan bu sınırlandırıcı etkileri de ortadan kaldırmaya çalıştığını gōstermiřtir. Bu doğrultuda yaşanan kşsel krizin sebebi olarak refah devleti yapılanmaları ve emek piyasalarının katılığı gōsterilerek çözümün piyasa mekanizmasının çalışmasını engelleyen dşenlemelerin kaldırılması ile sağlanacağı belirtilmiştir. Çalışmanın devamında emegın meta-dışılaştırma ve yeniden metalaşma sşreci refah devletleri bağlamında ele alınacaktır.

3. Meta-dışılaştırma Sşreci ve Refah Devleti

20.yşzyılda kurumsallaşmış ve kōkleřmiř refah devleti, genel anlamda vatandaşlarının iyiliğini sağlamayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda eğitim, sağlık ve emek piyasalarının serbestleşmesinden kaynaklanacak işsizlik, sakatlanma gibi risklerden ũlkenin vatandaşlarını korumayı amaçlamaktadır (Bayram, 2013: 146). Bu sayede çalışanların piyasada bir meta gibi alınıp satılmasının önüne geçilmekte yani meta-dışılaştırma sşreci refah devletleri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Özdemir (2007), meta-dışılaştırma kavramının modern refah devletleri ile ilişkili olduğunu ve bu devletlerin uyguladığı sosyal programlar neticesinde bireylerin çalışmasalar dahi bir gelir düzeyine sahip olduklarını belirtmektedir. Dolayısıyla, bireyler yaşamlarını sşdürmek için emeklerini herhangi bir fiyattan satmak zorunda kalmayacaklardır. Diğer bir ifadeyle, emeği bir mal gibi gōren anlayış karşısında sosyal politikalar ve refah devleti bir tampon oluşturacaktır. Bu bağlamda her bir refah devletinden aynı oranda politika uygulamaları beklenemeyeceğinden farklı refah rejimlerinin farklı sonuçlar ortaya çıkaracağı sōylenbilir (Özdemir, 2007: 145).

Refah devletleri ile ilgili olarak yapılan araştırmalar incelendiğinde genel olarak sosyal refah harcamalarının dikkate alındığı gözlenmiştir. Esping-Andersen ise bunun yanıltıcı olabileceğini ve refah devletleri arasındaki farkı tam olarak yansıtmayabileceğini belirtmiştir. Örnek olarak ise, Avustralya'da sosyal harcamaların yüksek olduğu ancak bu yüksekliğin belirli bir sınıfa yınelik (memurlara) harcamalardan kaynaklandığını belirtmiştir. Dolayısıyla kendisi meta-dışılaştırma adını verdiği bir sınıflandırma geliştirmiş ve

piyasadan bağımsızlık derecelerine göre refah devletlerini sınıflandırmıştır¹⁶ (Esping-Andersen, 1990: 49; Özdemir, 2007: 142-143).

Esping-Andersen (1990: 49) refah devleti yapılanmalarının emeğin metalaşma sürecinden çıkarılmalarında farklı roller oynadıkları ve bu farklı rollerin ortaya çıkarılmasında emekli aylıkları, hastalık ve işsizlik yardımlarının belirleyici olduğunu belirtmiştir¹⁷. Bu bağlamda liberal geleneğin hâkim olduğu Anglo-Sakson ülkelerinde bu tür yardımların daha sınırlı dolayısıyla emeğin meta-dışlaştırma sürecinin daha düşük, sosyal demokrat geleneğe sahip olan İskandinav ülkelerinde ise daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu analizinde hem ülkelerin tarihsel hem de politik süreçlerini modeline dâhil etmiştir¹⁸. (Esping-Andersen, 1990: 49-51). Topak da birçok ülkede farklı refah rejimleri tipinin oraya çıktığını ve bu farklılıkların ülkelerin devlet sistemleri ve refah yapılarından kaynaklandığını belirtmiştir. Bu bağlamda Esping-Andersen'in (1990) tipolojisinin esasen bu farklılaşmanın görülmesi açısından önemli olduğunu ifade etmiştir. Nitekim muhafazakâr-korporatist, liberal ve sosyal demokrat refah rejimleri şeklinde yapılan sınıflandırmada ülkelerin özelliklerine göre bu sınıflandırmanın altında yer aldığını belirtmiştir (Topak, 2012: 155-157). Jessop ise, Esping-Andersen'in ortaya attığı bu tipolojisinin temelde Keynesyen Ulusal Refah Devleti tanımının merkezdeki boyutlarından sadece birine dayandığının altını çizmiştir. Bu boyutunda da emeğin meta-dışlaştırılmasına yönelik olarak devletin oynadığı role odaklanıldığını ifade etmiştir¹⁹ (Jessop, 2009: 112-113). Dolayısıyla bu yorumlardan hareketle, Esping-Andersen'in sınıflandırmasının, emeğin meta-dışlaştırma, sosyal ve

16 Bamba (2006) Esping-Andersen'in sınıflandırmasının amprik olarak geçerli olmadığını ifade etmiştir. Yine Scruggs ve Allan (2006) da yapılan üçlü sınıflandırmaya yönelik amprik desteğin sınırlı olduğunu belirtmişlerdir.

17 Esping-Andersen analizinde on sekiz endüstrileşmiş demokratik ülkeyi incelemiş ve bu inceleme neticesinde ülkeleri gruplandırmıştır. En düşük endeks değerini Anglo-Sakson ülkeleri alırken, Sosyal Demokrat Refah Devletleri en yüksek endeks değerine sahip olmuştur. Muhafazakâr-Korporatist Refah Devletleri ise endeks değerleri itibarıyla iki ülke grubunu arasında yer almaktadır (Esping-Andersen, 1990: 49)

18 Esping-Andersen'in (1990) "The Three Worlds of Welfare Capitalism" adlı çalışması ile betimlediği refah devleti tipolojileri dönemin en güçlü ve etkili çalışması olmuştur. Esping-Andersen, üç farklı refah rejimi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Japonya ile ilgili olarak da liberal ve muhafazakâr modellerinin bir melezi olduğunu ifade etmiştir (Jessop, 2009: 111).

19 Ancak bu yönelimde de sadece erkek emeğin dikkate alındığı, kadın emeği ile ilgili olarak devletin rolünün dikkate alınmadığı belirtilmektedir. Ayrıca yine devletin, eğitim, sağlık ve barınma gibi toplumsal yeniden üretime dahili de analiz dışında kalmıştır (Jessop, 2009: 112-113).

statü eşişsizliklerine dayandığı söylenebilir. Yine ilerleyen çalışmalarında yapılan eleştiriler doğrultusunda sınıflandırmasını, cinsiyet farklılaşmaları ve hane halkları yapılarını katarak geniřletmiřtir²⁰ (Bosch ve diğ.,2007: 258-259). Buğra ve Keyder de (2013: 13), Esping-Andersen'in sınıflandırmasının en önemli katkısının devlet, aile ve piyasa leminin metalaşma eğilimini sınırlandırmadaki etkisinin ortaya konması olduğunu belirtmişlerdir.

Esping-Andersen'in Ulusal Refah Devletleri tipolojisinde, ülkeler arasında yaşanan refah devleti yapılanmalarındaki farklılıkların oluşmasında farklı tarihsel, kültürel ve politik temellerin olduğunun altı çizilmektedir (Esping-Andersen, 1990: 52-53; Knuth, 2009: 1056). Burada dikkat çeken bir diğer nokta da tarihsel sürecin bu meta-dışılaştırma sürecinde oldukça etkili olduęudur²¹. Nitekim düşük meta olmaktan çıkış sürecine sahip olan Anglo-Sakson lkelerinde (Avustralya ve Yeni Zelanda gibi) emegın meta olmaktan çıkış sürecinin düşük kalmasının nedeni olarak liberalizmin kurumsal mirası gösterilmektedir. Yine Kıtı Avrupa'sında ise bu oranın yüksek olmasının siyasi mobilizasyonun yanı sıra muhafazakrlık ve Katolik reform süreci ile de ilgili olduğu vurgulanmaktadır (Esping-Andersen, 1990: 52-53). Dolayısıyla yaşanan tarihsel sürec gidilen ynn belirlenmesinde etkili olmaktadır. Bu bağlamda muhafazakâr ya da katalolik reformizmin mirasına sahip olan ülkelerde sosyal politika uygulamaları görülmekte ve bu da emegın meta olmaktan çıkış sürecine katkı yapmaktadır. Liberal mirasa sahip ülkelerde ise, politik gücün yapısına bağlı olarak iki farklı durumla karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki Danimarka, Norveç ve İsveç (Sweden) gibi sosyal demokratların baskın geldiği ülkelerde liberal model bir kırılmaya uğramakta ve bunun da emegın meta olmaktan çıkış sürecine katkısı pozitif olmaktadır. İngiltere, Kanada ve ABD ise bunun karşısında diğer yolu oluşturmakta ve meta-dışılaştırma sürecinde yapılan sınıflandırmada diğer ülkelerin gerisinde kaldıkları

20 Nitekim Esping-Andersen (2003), *Social Foundations of Postindustrial Economies* adlı kitabında iki eleştirinin altını çizmiş ve bunların zmlenmemesi durumunda çalışmanın ilerleme sürecinin zarar göreceğini belirtmiştir. Yapılan eleştirilerden ilki  modelden daha fazla modelin gerekliliği ile ilgilidir. Diğeri ise, cinsiyet farklılıklarının ve aile analizinin eksikliği eleştirisidir (Esping-Andersen, 2003: 12).

21 Mark, Durkheim ve Weberyan sosyolojik gelenek, modern ekonomik sosyolojide iktisadi davranışın sosyal ilişkilerden ayrılamayacağını vurgulamaktadır. Dolayısıyla tarihin, davranışların yönlendirilmesinde önemli olduğu ve patika bağımlılık sürecinin de geçmişle bağlantı açısından ekonomik kurumların evriminde önemli bir aşama olduğu belirtilmektedir. Nitekim bu bağlamda Almanya, Fransa ve İngiltere analiz edildiğinde, korporatist, devletçi (statist) ve liberal kapitalizmlerle karşılaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu sınıflandırmada kurumsal düzenlemelerdeki derin tarihsel kökleri yadsımak imknsızdır (Radice, 2000: 723).

gözlemlenmektedir²² (Esping-Andersen, 1990: 53). Sonuç olarak, Sosyal Demokrat Refah Devletleri, sosyal eşitlik ve meta-dışlaştırma konusunda önemli gelişmeler sağlarken Liberal Refah Devletleri ise bu konuda düşük performans göstermiştir. Muhafazakâr-Korporatist (Hıristiyan Demokrasi) Refah Devletleri ise bu iki gelenek arasında kalan bir ülke grubu olarak sınıflandırmaya dahil edilmektedir²³ (Hopkin ve Blyth: 2004: 6).

Standing (2015), Esping Andersen'in işçilerin piyasaya bağlılığının azalması ya da emeğin metalaşmaktan çıkması olarak ifade ettiği meta-dışlaştırma kavramının sorunlu olduğunu belirtmiştir. Çünkü sosyal yardımlardan faydalanma neticesinde ortaya çıkacak bu süreç sürekli olarak emek piyasalarına katılım ya da sabit bir işi olup eve ekmek götüren kişiye dayanmaktadır. Ancak Standing, işçilerin gelir elde edebilmek için piyasanın dayattıklarını kabul etmesinin ise yukarıdaki açıklamalarla çeliştiğini dolayısıyla bu meta-dışlaştırma sürecini *emeğin meta olmaktan hayali olarak çıkması* şeklinde ifade etmenin daha doğru olacağını belirtmiştir. Nitekim ülkelerin özellikle yoğun rekabet baskısı altında kalmaları ve çözüm önerileri olarak sağlanan bir takım hak ve hizmetlerde kısıntıya gidilmesi emeğin yeniden metalaşması tartışmasını gündeme getirmiştir (Standing, 2015: 77).

Bu noktada Amin her ne kadar Anglo-Sakson kapitalizmi ile Kıta Avrupası kapitalizmlerindeki egemen sermayenin işleyişi açısından bahsedildiği şekilde bir farklılık olmadığını belirtse de bu iki grubun toplum anlayışları ve toplum bilinçlerinin farklı olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla Avrupa'daki egemen kültür her zaman eksik dahi olsa eşitlik ve özgürlük değerlerini birleştirerek sosyal demokrat tarihsel uzlaşmayı gerçekleştirebilmiştir. Anglo-Sakson geleneğinde ise eşitlik sadece kanun önünde eşitlik olmaktadır. Bu eşitlik türü de sermayedarın önünü açarken işçiyi ücretli konumuna mahkûm etmektedir. Dolayısıyla artık işçi, bir meta olarak görülen işgücünü satan konumuna indirgenmiştir. Gelinek noktada Avrupa ve Anglo Sakson modelleri arasındaki bu farklılığa rağmen, Avrupa'nın Anglo-

22 Amin, ABD toplumunun tarihsel oluşumunun işçi kesiminde bir politik sınıf bilinci oluşmasını engellediğini ifade etmiştir (Amin, 2016: 62). Burada hareketle, "Eski Avrupa'nın" "Genç Amerika'dan" öğreneceği bir şey olmadığını belirtmiştir (Amin, 2016: 85).

23 *The Three World of Capitalism* adlı çalışmasında üç refah rejiminden bahseden Esping-Andersen'in bu yaklaşımı ilerleyen dönemlerde geliştirilmiş ve Güney Avrupa Refah rejimi olarak da ifade edilen Akdeniz modeli kendine özgü özellikleri ile bu sınıflandırmaya dahil olmuştur (Pegasiou, 2013: 337). Güney Avrupa modelinin eklenmesi ile refah rejimlerinin sayısı dörde ulaşmıştır (Boeri, 2002: 4; Crouch, 2005: 447-448; Sapir, 2006: 375-376; Buğra ve Keyder, 2003: 13).

Sakson yani liberal modele uyum yönünde çabalarının da olduğu gözlenmiştir²⁴ (Amin, 2016: 53-54). Çalışmanın devamında 2008 yılında yaşanan küresel krizin ardından neo-liberal politikaların çözüm önerisi olarak ülkelerin önlerine konması ve krizin sorumlusu olarak refah devletinin suçlanması tartışması emegın metalaşması bağlamında değerlendirilecektir.

4. Küresel Kriz ve Krizden Çıkış Stratejisi Olarak Emegın Yeniden Metalaşması Önerisi

1980’li yıllardan itibaren dünya ekonomisinde finansal, mal ve emek piyasalarına yönelik deregölasyon politika uygulamaları devam ederken, refah devleti yapıları da ciddi anlamda bir baskıyla karşılaşmış ve bu sürecin yarattığı etki özellikle emek piyasalarında net bir şekilde gözlemlenmiştir (Onaran, 2010: 18-20). Ortaya çıkan bu deregüle edilmiş piyasalar, rantiyer kapitalistlerin türemesine yol açmıştır. Yaşanan bu gelişme, kâr ve yatırım arasındaki ilişkiyi değiştirmiş, yüksek kârlar artık beraberinde yüksek yatırımları getirmemiştir. Çünkü yatırımcılar kısa dönemli yüksek kârlar getiren deregüle edilmiş finansal sektörlere yatırım yapmayı, uzun vadeli ve belirsizliklere açık olan fiziksel yatırımlara tercih etmişlerdir (Onaran, 2010: 20-21). Ancak bu süreç, kısa dönemde yüksek bir büyüme ortaya çıkarsa da beraberinde getirdiği riskler (ilk etapta görülmemesine rağmen) oldukça yüksek olmaktadır. Nitekim bu dönemde meydana gelen finansallaşma ve spekülasyonlar sayesinde kapitalist sistemde ortaya çıkan kırılğanlıklar bu bağlamda değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda her ne kadar son dönemde yaşanan krizin Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıktığının altı çizilse de özellikle Avrupa’yı derinden etkileyerek küresel bir hal almıştır (Onaran, 2010: 22-23; Onaran, 2004: 2).

Yaşanan bu kriz sürecinde dikkat çeken önemli noktalar bulunmaktadır. Nitekim bunlardan ilki krizin müdahaleci politikalarından dolayı ortaya çıkmadığıdır. Bir diğeri ise yaşanan krizin kapitalizmin merkez ülkeleri olarak tarif edilen ülkede yaşanmasıdır. Dolayısıyla piyasa ekonomisinin getirdiği ticaretin serbestleştirilmesi, serbest finans ve emek piyasalarının esnekleştirilmesi gibi üç temel söylemin savunusu zorlaşmış ve yoğun eleştirilere maruz kalmıştır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2009: 51-52).

---

24 Amin, bu uyum yönündeki çabayı, *sefil bir sapma* olarak ifade etmiştir (Amin, 2016: 62).

Yaşanan kriz sürecine sosyal harcamaların neden olduğu ve refah devleti yapılanmalarının sürdürülemez olduğu tezi²⁵ ise İrlanda ve İsveç örnekleri ile çürütülmektedir. Nitekim rekabetçi devlet tanımlamasına örnek olarak gösterilen ve liberal refah devleti geleneğine sahip Anglo-Sakson ülkelerinden biri olan İrlanda, yaşanan kriz sürecinden ciddi anlamda etkilenirken, sürdürülemez refah devletine örnek olarak gösterilen ve sosyal demokrat geleneğe sahip İskandinav ülkesi olan İsveç'in ise 2008 yılında yaşanan kriz sürecini kazasız atlattığı neo-liberal paradigmanın ciddi eleştiri almasına yol açmıştır (Bayram, 2013: 144-145; Kutlay, 2013: 172).

Refah devleti yapılanmasının kamu maliyesi üzerinde bir tehdit yaratacağı algısı da yine İrlanda örneği ile yerini kamu maliyesindeki asıl tehdidin, sistemin finansallaşması olduğuna bırakmıştır. Yaşanan kriz süreci ve batan bankalar kamu maliyesi üzerine önemli derecede yük binmesine neden olmuştur. Yine son otuz yıllık periyotta Avrupa'da kamu finansmanında sıkıntı yaşayan ülkelere bakıldığında bu tip ülkelerin büyük refah devletlerine sahip olmadıkları görülmüştür. Tersine İsveç gibi refah devleti yapılanmalarına sahip olan ülkelerin kriz sürecinden daha az etkilendikleri gözlemlenmektedir (Bayram, 2013: 162-164). Refah devleti geleneği devam eden ülkelerin kötü koşullarda vatandaşlarının yanında yer alma özelliğinin önemi yaşanan son küresel kriz sürecinde de gözlenmiştir. Bu geleneğe sahip ülkelerin krizden daha az etkilenip daha hızlı toparlanmalarını da bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

Dolayısıyla neo-liberal paradigmanın ifade ettiği refah devletlerinin küreselleşen dünyada ayakta kalmalarının zorlaşacağı dolayısıyla Anglo-Sakson tipi liberal piyasa ekonomilerini benimsemesi yani sosyal harcamalarını kısımları ve emek piyasalarını esnekleştirilmesi gerekliliği tezinin bu bağlamda geçerli olmadığı söylenebilir (Bayram, 2013: 144). Bu doğrultuda, krizden çıkış sürecinde çare olarak emek piyasalarına odaklanılmasının önemli bir yanığı olduğu ifade edilmiştir. Çünkü emek piyasalarının esnekleştirilmesi bahsedilen olumsuzlukları²⁶ ortadan kaldırmayacaktır (Banyuls ve Recio, 2012: 213-214). Örneğin, toplu pazarlık ve istihdam güvenliği gibi konularda gerçekleştirilen reform süreci ile yaratılmak istenen esnek emek piyasası, ülkelerdeki çalışanlar üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır. Diğer taraftan ise, emek piyasalarının

25 Nitekim Avro Bölgesine dahil üyeler tarafından mali tasarruflar ve diğer önlemler kamu harcamalarının kısılmasına yol açarak yapısal zayıflıkların oluşmasına sebep olmuştur. Bu kesintiler eğitim, sağlık ve refah harcamalarını da olumsuz etkilemiştir (Jessop, 2013: 18).

26 Güney Avrupa'nın da işsizlik probleminin üstesinden gelmek için emek piyasalarında arz yönlü reformları hayata geçirmeye teşvik edildikleri gözlenmektedir (Regan, 2013: 8).

esnekleştirilerek istihdam oranları ve rekabetçi yapının arttırılacağı beklentisi de gerçekteřmemiřtir²⁷ (Meardi, 2012: 12-13). Örneğin, İsvet ve Lüksemburg gibi ülkelerin emek piyasalarına yönelik katkı olarak adlandıracağımız düzenlemeleri varken emek piyasaları performanslarının oldukça iyi olduğu bu bağlamda oldukça önemlidir (Auer, 2008: 337-338).

Buna rağmen refah devleti yapılanmalarına yönelik eleştirilerin devam etmesi Mütevellioğlu ve Işık'ın da (2009: 163) belirttiği gibi sosyal hakların kısılması, çalışma sürelerinin uzaması, yoksulluk, işsizlik ve düşük ücretlerin yaygınlaşmasına yol aarak emegın piyasaya olan bağımlılığını derinleştirmiştir. Dolayısıyla piyasa mekanizmasına işlerlik kazandıracak düzenlemeler emegın meta-dışılaştırma sürecindeki kazanımlarını da ortadan kaldırmaktadır. Bu noktada Castel (2004: 45) yaşanan bireyselleşme sürecinin sosyal devletin sorgulanmasına bunun da *sosyal güvensizliğin kitlesel olarak artışına yol aatığını* ifade etmiştir. Beck (2011: 226) de sosyal güvenlik sisteminin geliştirilmesi gerektiğini aksi halde bizleri bekleyen gelişmenin yoksulluk olduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda herkese yönelik bir asgari gelirin yasal olarak garanti edilmesinin öneminin altını çizmiştir.

Gelinen noktada emegın meta-dışılaştırma sürecine katkı sağlayan kurumsal yapılanmalara ve sosyal politikalara sahip olan ülkelerin krizin etkisini çabuk atlatırken emek piyasaları esnek olarak belirtilen ve liberal devlet geleneğine sahip olan ülkeler kendilerinden beklenen performansı ortaya koyamamışlardır. Dolayısıyla emek piyasalarını esnekleştirmeye ve sosyal harcamaları kısımaya yönelik politikaların da yaşanan kriz süreci ile birlikte artık bir değerinin kalmadığı ifade edilebilir. Ancak her ne kadar piyasayı öne çıkaran anlayışın etkisizliğine vurgu yapılırsa da küresel kriz sonrasında neo-liberal politikaların krize çare olarak ülkelerin önlerine tekrar konması bu anlayışın hakimiyetinin hala devam ettiğini göstermekte, Amin'in (2016: 23) neo-liberal ideolojinin *alternatifsizliği* vaaz ediyor ifadesini haklı çıkarmaktadır.

---

27 Nitekim günümüzün neo-liberal politikalarının yönlendirmesi ile krizden çıkış stratejisi olarak rekabetçiliğin arttırılması önerilmiş ve bu bağlamda seçilen yol ise reel ücret kesintileri olduğu gözlemlenmiştir. İşsizlik oranlarının yükseldiği, harcamaların kısıldığı ve durgunluğun yaşandığı bir ortamda ücretler üzerinden krize bir çare aranması dikkat çekicidir. Nitekim özellikle Güney Avrupa Refah Rejimini oluşturan ülkelerden olan Yunanistan, İspanya ve Portekiz'e bakıldığında (ki bu ülkeler krizden en derin şekilde etkilenen ülkeler olmakta) rekabetçi süreç için ücret kesintilerine zorlandıkları gözlenebilmektedir. Ancak bu gelişmelere rağmen hala bu ülkelerde işsizlik oranlarının yüksekliği bu politikanın etkisizliğini net bir şekilde ortaya koymaktadır (Onaran, 2010: 24).

Sonuç

Neo-liberal politikalar ile birlikte emeğin metalaşma sürecinin tekrar hızlandığı, ancak refah devleti yapılanmalarının buna direnç gösterdiği farklı refah rejimlerinin ortaya çıkması ile gözlenmiştir. Ancak neo-liberal politikaların bu bağlamda etkinliğini kaybedeceğini söylemek mümkün olmamaktadır. Nitekim yaşanan 2008 krizi sonrasında krizden derin bir şekilde etkilenen ülkelerin önlerine konan çözüm önerileri bunun en temel kanıtı olmuştur.

Krizden yoğun olarak etkilenen ülkelerin önlerine konulan refah devletinin ve katı emek piyasalarının krizin nedeni olduğu ve bu doğrultuda piyasa sürecini öne çıkaracak esnekleştirilme hamlelerinin yapılması gerektiği argümanı bu bağlamda oldukça önemlidir. Burada neo-liberal politikaların temel tezi emek piyasalarının esnekleştirilerek ve sosyal harcamaların kısılarak yaşanan krizin etkilerinin azaltılacağı yönündedir. Ancak krizden etkilenen ülkeler refah devleti geleneğinin zayıf olduğu ülkeler olurken, sosyal demokrat ve refah devleti gelenekleri olan ülke gruplarının ise krizin etkisini daha çabuk atlattıkları sıklıkla ifade edilmektedir (Meardi, 2012; Bayram, 2013; Kutlay, 2013; Banyuls ve Recio, 2013). Diğer taraftan, emek piyasalarındaki istihdam koruma yasası, işsizlik sigortası, minimum gelir desteği gibi kurumsal düzenlemelerin de ekonomik kriz sürecinde işsizlik oranları, gelir kayıpları ve yoksulluk gibi faktörler üzerinde olumlu etkiler gösterdiği ifade edilmiştir (Basso vd., 2011).

Bu noktada 2008 krizinin finans temelli olması buna rağmen finans piyasasına önlem alınması yerine emek piyasalarına ve sosyal harcamalara odaklanılması bu bağlamda oldukça manidardır. Nitekim emek piyasalarının esnekleştirilmesi ve sosyal harcamaların kısılması yönündeki bu heves emeğin meta olması tartışmasını tekrar gündeme getirmektedir. Bu noktada Standing (2015), çalışanları sistematik olarak daha güvencesiz bir konuma sürükleyecek esneklik savunusunu yapan neo-liberal iktisatçıların yüzüstü olduklarını söyleyerek ağır biçimde eleştirmiştir. Çünkü neo-liberal iktisatçıların ekonomide yaşanan her olumsuzluğun çaresini genel olarak esneklik kavramında özelden ise emek piyasalarında yapısal reformların yapılmasında yani esnekleştirilmesinde aradıklarını belirtmiştir (Standing, 2015: 19). Beck (2011: 217) de yaşanan bu süreci *risk toplumunun düşük istihdam sistemi* olarak tanımlamıştır. İstihdamın güvencesizleştiği bu ortamda ilerleme ve yoksullaşmanın iç içe geçtiğini belirtmiştir.

Her ne kadar neo-liberalizmin yaşanan sorunlara çare üretmediğini ifade etmek de gelinen noktada sorunların çözümü olarak neo-liberalizmin önerildiği de ortada olmaktadır. Bu bağlamda neo-liberal politikalar, emek piyasalarının esnekleştirilerek emeğin meta niteliğini sınırlandıran düzenlemeleri birer birer

ortadan kaldırırken, emeğin düşük gelir düzeyi ve kötü çalışma koşullarına sessiz kalmaktadır. Bitirirken Amin'in (2016: 39), ...*Liberal dogmalarla hesaplaşıp gereği yapılmadıkça da bütün bu olgular kötüleştirmeye devam edecektir* ifadesi geçerli politikaların yaşanan sorunlara bir çare üretmediğini göstermekte, bu sayede hem iktisat teorisi hem de sosyal mücadele politikalarının sorgulanması gerektiğinin altını çizmektedir

Kaynakça

- Amin, Samir (2016), *Liberal Virüs: Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması*, (İstanbul: Yordam Kitap) (Çev. Fikret Başkaya).
- Auer, Peter (2008) "Labour Market Institutions and the European Social Model in a Globalizing World", Rogowski, Ralf (Der.), *The European Social Model and Transitional Labour Markets: Law and Policy*, (Surrey: Ashgate Publishing): 323-349.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (BSB) (2009), *Türkiye'de ve Dünya'da Ekonomik Bunalım: 2008-2009*, (İstanbul: Yordam Kitap)
- Bambra, Clare (2006), "Decommodification and the worlds of welfare revisited", *Journal of European Social Policy*, 16 (1), 73-80
- Banyuls, Josep ve Albert Recio (2012), "Spain: the nightmare of Mediterranean neoliberalism", Lehndorff, Steffen (Der.), *A triumph of failed ideas European models of capitalis in the crisis*, (Brussels: European Trade Union Institute(ETUI)).
- Basso, Gaetano, Matthias Dolls, Werner Eichhorts, Thomas Leoni ve Andreas Peichl (2011), "The Effects of the Recent Economic Crisis on Social Protection and Labour Market Arrangements across Socio-Economic Groups" IZA DP No. 6080.
- Bayram, Emre İsmail (2013), "Finans Odaklı Büyüme ve Avrupa'da Sosyal Refah Devletinin Geleceği: Kriz Sürecinde İsveç ve İrlanda Deneyimleri", Şenses, Fikret, Ziya Öniş, Caner Bakır (Der.), *Ülke Deneyimleri Işığında: Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen*, (İstanbul: İletişim Yayınları): 143-168.
- Beck, Ulrich (2011), *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, (İstanbul, İthaki Yayınları) (Çev. Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan).
- Boeri, Tito (2002) "Let Social Policy Models Compete and Europe Will Win" John F. Kendy Scholl of Government, Conference Draft- Subject to Change, April 11-12.
- Bora, Tanıl ve Necmi Erdoğan (2015), "Cüppenin, Kılıcın ve Kalemin Mahcup Yoksulları", Bora, Tanıl, Aksu Bora, Necmi Erdoğan ve İknur Üstün (Der.), *Boşuna mı Okuduk? Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği*, (İstanbul: İletişim Yayınları): 13-44.
- Bosch, Gerhard, Jill Rubery ve Stefen Lehndorf (2007), "European employment models under pressure to change", *International Labour Review*, 146(3-4): 253-277
- Buğra, Ayşe (2010), *Sınıftan Sınıfa: Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları*, (İstanbul: İletişim Yayınları).

- Buğra, Ayşe (2011), *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Buğra, Ayşe (2011a), “Önsöz”, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Ayşe Buğra).
- Buğra Ayşe ve Çağlar Keyder (2003), “Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi” Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu, UNDP http://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/povreddoc/UNDP-TR-new_poverty.pdf (10.08.2016)
- Buğra Ayşe ve Çağlar Keyder (Der.) (2012), *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. İsmail Çekem).
- Buğra, Ayşe ve Çağlar, Keyder (Der.) (2013), *Sosyal Politika Yazıları*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Castel, Robert (2004), *Sosyal Güvensizlik*, (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Işık Ergüden).
- Clarke, Simon (2005), “The Neoliberal Theory of Society”, Saad-Filho, Alfredo ve Deborah Johnston (Der.), *Neoliberalism: A Critical Reader*, (London: Pluto Press): 50-59.
- Crouch, Colin(2005), “Models of capitalism”, *New Political Economy*, 10(4): 439-456.
- Dugger, William M. (1981), “The Administered Labor Market: An Institutional Analysis”, *Journal of Economic Issues*, 15(2): 397-407.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, (Cambridge: Polity Press).
- Esping-Andersen, Gøsta (2003), *Social Foundations of Postindustrial Economies*, (Oxford: Oxford University Press).
- Gorz, André (2007), *İktisadi aklın eleştirisi*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Işık Ergüden).
- Hall, A. Peter ve David Soskice (2001) “An Introduction to Varieties of Capitalism”, Hall, Peter A. and David Soskice (Der.), *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, (Oxford: Oxford University Press): 1-68.
- Hayek, Friedrich von [1944](2010) *Kölelik Yolu*, (Ankara: Liberte Yayınları) (Çev. Turhan Feyzioğlu-Yıldırım Arsan- Atilla Yayla).
- Heilbroner, Robert H. (2013), *İktisat Düşünürleri: Büyük İktisat Düşünürlerinin Yaşamları ve Fikirleri*, (Ankara: Dost Kitabevi.) (Çev. Ali Tartanoğlu).
- Hopkin, Jonathan ve Mark, Blyth (2004), “How Many Varieties of Capitalism? Structural Reform and Inequality in Western Europe” *American Political Science Association*. <http://personal.lse.ac.uk/hopkin/apsahopkinblyth.pdf> (10.08.2016)
- Hyman Richard (2005), “Trade Unions and the Politics of the European Social Model” *Economic and Industrial Democracy*, 26(1): 9-40.
- Hyman, Richard (2008) “Britain and the European Social Model: Capitalism Against Capitalism?” IES Working Paper. <http://www.employment-studies.co.uk/system/files/resources/files/wp19.pdf> (10.08.2016)
- Jessop, Bob (2009), *Kapitalist Devletin Geleceği*, (Ankara: Epos Yayınları.) (Çev. Ahmet Özcan).
- Jessop, Bob (2013) “Variegated Capitalism and the Eurozone Crisis: Modell Deutschland, Neo-Liberalism, and the World Market” <https://www.nbp.pl/badania/seminaria/24iv2013.pdf> (04.05.2016)
- Keyder, Çağlar (2011), “Geniş Halk Yığınlarının Durumu”,(Çev. Cahide Ekiz) Quataert, Donald ve Erik Jan Zürcher (Der.), *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiyesi’ne İşçiler 1839- 1950*,(İstanbul: İletişim Yayınları): 225-242.
- Kleinman, Mark (2013) “Kriz mi? Ne Krizi? Avrupa Refah Devletlerinde Süreklilik ve Değişim”, Buğra, Ayşe ve Çağlar Keyder (Der.), *Sosyal Politika Yazıları*, (İstanbul: İletişim Yayınları): 159-194.
- Knuth, Matthias (2009), “Path Shifting and Path Dependence: Labor Market Policy Reforms Under German Federalism”, *International Journal of Public Administration*, 32: 1048-1069.

- Kutlay, Mustafa (2013) "Euro Krizinin Politik Ekonomisi ve AB'nin Uluslararası Sistemdeki Geleceği", Şenses, Fikret, Ziya Öniş, Caner Bakır (Der.), *Ülke Deneyimleri Işığında: Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen*, (İstanbul: İletişim Yayınları): 169-185.
- Marx, Karl [1867](2009), *Kapital Birinci Cilt*, (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Alaattin Bilgi).
- Marx, Karl [1979](2014) *Grundrisse: Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma* (İstanbul : Birikim Yayınları) (Çev. Sevan Nişanyan).
- Meardi, Guglielmo(2012) "Peripheral convergence in the crisis? Southern and Eastern European labour markets and industrial relations", Paper for SASE Annual Meeting, Boston, 28-30 June 2012, http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/wbs/research/irru/publications/recentconf/gm_sase12paper.pdf (10.08.2016)
- Munck, Ronaldo (2005), "Neoliberalism and Politics, and the Politics of Neoliberalism", Saad-Filho, Alfredo ve Deborah Johnston (Der.), *Neoliberalism: A Critical Reader*, (London : Pluto Press): 60-69.
- Mütevellioğlu, Nergis ve Sayım Işık (2009), "Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm", Mütevellioğlu, Nergis ve Sinan Sönmez (Der.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları):159-204.
- Onaran, Özlem (2004), "Life After Crisis For Labor And Capital in the era of Neoliberal Globalization" Working Papers Series: Growth and Employment in Europe: Sustainability and Competitiveness, Working paper No. 43 <http://epub.wu.ac.at/1492/1/document.pdf> (10.08.2016)
- Onaran, Özlem (2010), "The Crisis of Capitalism in Europe, West and East", *Monthly Review*, 62:5.
- Özdemir, Süleyman (2007), *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*, Yayın No. 2007-57, (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları),
- Özşuca, Şerife Türcan (2003), *Esneklik ve Güvenlik İkileminde Türkiye Emek Piyasası*, (Ankara: İmaj Yayınevi).
- Palley, Thomas I. (2005), "From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms in Economics", Saad-Filho, Alfredo ve Deborah Johnston (Der.), *Neoliberalism: A Critical Reader*, (London: Pluto Press): 20-29.
- Pegasiou, Adonis (2013), "The Cypriot Economic Collapse: More Than a Conventional South European Failure", *Mediterranean Politics*, 18(3): 333-351.
- Piketty, Thomas (2014), *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları) (Çev. Hande Koçak).
- Polanyi, Karl (2011) *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Ayşe Buğra).
- Radice, Hugo (2000), "Globalization and National Capitalisms: Theorizing Convergence and Differentiation", *Review of International Political Economy*, 7(4): 719-742.
- Regan, Aidan (2013) "Political Tensions in Euro-Varieties of Capitalism: the Crisis of the Democratic State in Europe", European University Institute (EUI) Working Papers, Max Weber Programme (MWP) 2013/24. http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/28177/MWP_2013_24.pdf (10.08.2016)
- Rosanvallon, Pierre (2004), *Refah Devletinin Krizi*, (Ankara: Dost Kitabevi) (Çev. Burcu Şahinli).
- Saad-Filho, Alfredo ve Deborah Jonston (ed.) (2005), "Neoliberalism: A Critical Reader", (London: Pluto Press)
- Sapir, Andre (2006), "Globalization And The Reform of European Social Models", *Journal of Common Market Studies*, 44(2): 369-390.
- Scruggs, Lyle ve James Allan (2006), "Welfare-state decommodification in 18 OECD countries: a replication and revision", *Journal of European Social Policy*, 16 (1): 55-72.
- Sennett, Richard (2012) *Karakter Aşınması*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Barış Yıldırım).

- Shaikh, Anwar (2005), "The Economic Mythology of Neoliberalism", Saad-Filho, Alfredo ve Deborah Johnston (Der.), *Neoliberalism: A Critical Reader*, (London : Pluto Press): 41-49.
- Smith, Adam (2006), *Milletlerin Zenginliği*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları) (Çev. Haldun Derin).
- Standing, Guy (2015), *Pekara: Yeni Tehlikeli Sınıf*, (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Ergin Bulut).
- Stiglitz, Josep E. (2015), *Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumunu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?*, (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Ozan İşler).
- Topak, Oğuz (2012), *Refah Devleti ve Kapitalizm: 2000'li yıllarda Türkiye'de Refah Devleti*, (İstanbul: İletişim Yayınları).